

Skötselplan för kulturreseptatet Hanhinvittikko fäbod

Bilaga 2 till Länsstyrelsen i Norrbottens läns beslut 2002-06-07, dnr: 223-19969-2001.

Reservatet avser fastigheten Matarengi S:14 i Övertorneå socken och Övertorneå kommun i Norrbottens län.

Ägare till marken är Haapakylä-Matarengi samfällighetsförening. Ägare till byggnaderna är Övertorneå Naturskyddsförening.

Förvaltare är Länsstyrelsen i Norrbottens län.

Till skötselplanen bifogas en karta över reservatets skötselområden.

Syftet med kulturreseptatet

Syftet med kulturreseptatet Hanhinvittikko fäbod är att bevara ett för länet värdefullt exempel på kulturpräglad landskap. Välbevarade helhetsmiljöer av denna typ är idag mycket sällsynta i länet och därför starkt hotade. Reservatet ska åskådliggöra den typ av fäboddrift som utvecklades i Tornedalen under 1800-talet och som var vanligt förekommande i älvdalen fram till mitten av 1900-talet.

Reservatet syftar särskilt till att lyfta fram och förtydliga fäbodens markanvändning, de för fäbodkulturen typiska byggnaderna, den ur botanisk synpunkt mycket värdefulla ängs- och betesmarken, de spår av östlig påverkan som visar på kontakter med finskt och ryskt område samt påverkan av finsk byggnadskultur. Fäbodmiljön kommer därmed att vara en levande kunskapskälla för kommande generationer.

Syftet ska nås genom att:

- Områdets skötsel grundas på den traditionella markanvändningen, d.v.s. betesdrift och/eller ängsbruk samt vård av byggnader och andra kulturlämningar.
- Byggnader, kulturhistoriska lämningar och andra spår bevaras och tydliggörs.
- Livsmiljöer, växt- och djursamhällen samt arter som är knutna till den representativa och välbevarade fäbodmiljön ska ha förutsättningar att finnas kvar.

Skötseln skall genomföras enligt det skötselavtal som upprättas mellan länsstyrelsen och brukaren. I skötselavtalet kan sådana regleringar komma att göras som syftar till att uppnå de mål som fastställs i denna skötselplan.

Hanhinvittikko fäbod

Hanhinvittikko fäbod ligger i Tornedalen, ca 10 km nordväst om Övertorneå tätort längs vägen mot Korpilombolo. Fäboden ligger därmed inom Sveriges nordligaste fäbodområde. Fäboden avsattes som betesmark vid laga skiftet 1878. Det troliga är dock att fäboden anlades redan på 1860-talet i samband med att vägen från Övertorneå till Korpilombolo byggdes.

Hanhinvittikko fäbod var ursprungligen en s.k. helfäbod där mjölken tillreddes på plats. Det är för Tornedalen den vanligast förekommande typen av fäbod till skillnad från övriga länet där halvfäbodbruket dominerat. När Övertorneås första mejeri byggdes 1925 behövde fäboden inte längre tillvarata mjölken på plats, eftersom den hade vägförbindelse. Den blev då en s.k. halvfäbod. Byggnaderna på fäboden har ägts av olika familjer men betesmarken har brukats gemensamt av byarna Haapakylä och Matarengi. Fäboden var i bruk ända fram till 1965.

Under andra världskriget fungerade Hanhinvittikko som militärläger. Fäboden blev ett av fem uppsamlingsområden då det inre av Nordfinland skulle evakueras. Även ryska flyktingar sökte sin tillflykt till Hanhinvittikko. Spår av militärens verksamhet syns fortfarande i form av ett flertal växter som vittnar om långväga härkomst.

Efter att fäbodbruket upphört låg fäboden under en närmare trettioårig period i ohävd. Hävden återupptogs i form av slätter år 1994 av Övertorneå Naturskyddsförening i samarbete med Tornedalens folkhögskola.

På fäboden finns idag nio byggnader bestående av två fäbodstugor, två mjölkställare, tre ladugårdar, (varav en dubbelladugård och en ladugård med pyramidformat tak), en rökbastu och ett dass. Den pyramidformade ladugården har genom sin utformning av taket ett tydligt östligt drag som troligen påverkats av finsk byggnadskultur. Pyramidformade tak förekommer numera sparsamt i Tornedalen.

Den pyramidformade ladugården på Hanhinvittikko fäbod är en rekonstruktion av den ladugård, som fanns kvar på fäboden fram till slutskedet av fäbodepoken.

Vegetationen på fäbodvallen har varit hårt nedbetad av de fjällkor som funnits på fäboden. Det kan dock inte uteslutas att små områden på vallen inhägnats och brukats som naturliga slätterängar. Ytterligare djur som förekommit vid fäboden är får, grisar, gäss och hästar. På fäboden finns även spår efter plöjda och odlade ytor som tidigare brukats som åker, potatis- eller trädgårdsland.

Hanhinvittikko har stora biologiska och ekologiska värden i den nutida ängsvegetationen. Den innehar en för Norrbotten mycket artrik och tydligt hävdgynnad flora. Luddhavre, gulmåra, backnejlika, ängsklocka, späd ögontröst, vanlig låsbräken, höstlåsbräken och topplåsbräken är alla värdefulla hävdindikatorer. Bland dessa är höstlåsbräken och topplåsbräken rödlistade. Det

finns även andra arter här som har ett högt botaniskt värde då de är mycket ovanliga för landet i sin helhet eller enbart för Norrbotten.

Indelning i skötselområden

Hanhinvittikko fåbod har före 1994 inte varit hävdad på 30 år men uppvisar fortfarande en mycket stor artrikedom och besökare till fåboden möter ett vackert landskap i form av öppna ängsytor och flera välbevarade byggnader. Skogen som ingår i reservatet har tidigare betats av kor. Kulturreseptatet kan med utgångspunkt i detta indelas i fyra skötselområden;

1. Byggnader, hägnader, grunder.
2. Naturfodermark med ängsbruk och/eller bete.
3. Skog med möjligheter till bete och plockhuggning.
4. P-plats, informationstavlor, eldplats och vedupplag.

Skötselområdenas avgränsningar redovisas i bilaga 2.

Mål för skötselområdena

Skötselområde 1

Den öppna fåbodvallen kan funktionsmässigt delas in i två delar. Den nedre delen, (vilken ligger närmast vägen), utgörs av en fåbodstuga, en mjölkbod, två ladugårdar, (varav den ena har pyramidformat tak), samt ett dass. Den övre delen av vallen utgörs av en fåbodstuga, en dubbelladugård, en mjölkbod och en rökbastu. Tidigare har det på fåbodvallen funnits ytterliggare två fåbodstugor. Av dessa återstår idag endast grunder. I anslutning till den övre fåbodstugan och dubbelladugården finns det spår efter tidigare plöjda och odlade ytor, bl a ett trädgårdsland samt ett mindre potatisland. Längs den östra kanten av fåbodvallen löper en hägnad i form av en trädgårdsgård. Samtliga byggnader utom den pyramidformade ladugården restaurerades 1996/97 av Övertorneå Naturskyddsförening. Den pyramidformade ladugården rekonstruerades år 2001 på initiativ från Länsstyrelsen. Även trädgårdsgården är rekonstruerad och uppförd 1996.

Kvalitetsmål

- Byggnaderna finns kvar och är i gott skick.
- Byggnaderna har fungerande väggmaterial, tak och grund.
- Dasset är funktionsdugligt.
- Inget slyuppslag i form av buskar eller träd finns runt byggnaderna.
- Befintliga trädgårdsland och potatisland används för odling av för platsen traditionella trädgårdsväxter och potatis.
- Hägnader är i god kondition.
- Grunder är väl synliga i landskapet efter växtsäsongens slut.

Skötselmål

- Vid underhåll av byggnader skall traditionella material och metoder användas, såväl utvändigt som invändigt.
- Årlig tillsyn av byggnaderna skall ske.
- Byggnader skall vara fria från sly och den gräsbärande vegetationen skall slås senast 10 augusti varje år.
- Om befintligt trädgårdsland och potatisland nyttjas för odling ska endast traditionella trädgårdsväxter som förekommit på platsen användas.
- Hägnader skall årligen gås igenom och underhållas före sista maj varje år.
- Vid behov ska kompletterande slätter utföras kring grunder för att synliggöra dessa, dock senast före 1:a september varje år.

Om det finns behov av att uppföra nya hägnader skall detta ske i samråd med länsstyrelsen.

Skötselområde 2

Den öppna naturfodermarken har i stort sett samma utbredning som då fäboden nyttjades som betesmark. Den nordöstra delen av skötselområdet har tidigare brukats som åker men uppvisar idag en hävdgynnad vegetation. Ett åkerhak löper längs den nordvästra kanten. Då fäboden nyttjades som betesmark, mellan åren 1878-1965, var vegetationen i slutet av sommaren väl nedbetad. De flesta hävdindikatorerna som växer på Hanhinvittikko verkar kunna utveckla livskraftiga populationer genom både slätter och bete. I detta fall torde därför slätter kunna vara ett bra alternativ för att bevara dessa ängar lika artrika och vackra som de är idag. Ur historisk synvinkel är dock fäboden en betesmark och det är därför önskvärt att i framtiden sträva mot att även djur skall beta marken. Ett flertal diken löper över vallen. En del av dessa har blivit skogsbeväxta under den tid då fäboden låg i ohävd. En eldningsplats finns iordningställd vid den nedre fäbodstugan.

Kvalitetsmål

- Den öppna fäbodvallen är välhävdad genom bete och/eller slätter.
- Fäboden uppvisar en hävdgynnad vegetationstyp med flertalet hävdgynnade arter.
- Arttätheten av hävdgynnade arter är hög.
- Åkerhak är väl synliga i landskapet.
- Diken är fria från sly.

Skötselmål

- Fäbodens öppna mark, 2,50 ha, skall brukas genom slätter och/eller bete. I de områden där slätter förekommer skall vegetationen slås i slutet av juli eller början av augusti. Det slagna gräset skall föras bort. På de områden som betas av djur skall betespåsläpp ske senast 8 juni. Om betesmarken inte är väl avbetad före 31 augusti skall betet kompletteras med slätter.
- Betestrycket får ej vara så högt att markskador uppstår.

- Ungplantor av gran, björk och asp samt övrig slyvegetation som uppkommer på vallen skall årligen tas bort från den öppna naturfodermarken.
- Vid behov ska kompletterande slätter utföras längs åkerhak för att synliggöra dessa, dock senast 1:a september varje år.
- Diken ska årligen, senast 1:a september, rensas från sly.

Rekommendation

Det rekommenderade slätterredskapet för plana ytor större än 0,5 hektar är ett hästdraget, alternativt traktorburet slätteraggregat med balkar försedda med dubbelkniv. Där terrängen är alltför kuperad eller stenig för att ett traktorburet redskap skall kunna ta sig fram skall lie användas. Ett sådant område finns på vallens mitt, vid eldplatsen.

Restaurering inom skötselområde 2

Genom restaureringsåtgärder ska sådan vegetation som uppkommit på grund av den upphörda beteshävd tas bort. Målsättningen är att åtgärderna har genomförts före 1:a september 2003. För mer information se restaureringsplanen.

Skötselområde 3

Skogen som ingår i reservatet har tidigare betats av kor. Vegetationen utgörs av granskog av högörtstyp samt granskog av lågörtstyp.

Inom området med granskog av högörtstyp finns en kallkälla. Inga spår av bete kan skönjas i denna del av skogen. Vid betespåsläpp bör man vara uppmärksam på att skogen runt kallkällan inte betas för hårt så att markskador uppstår. Om så sker finns risk att vissa värdefulla arter slås ut.

Längs den nordvästra skogskanten finns några odlingsrösen. Dessa kommer att göras mer synliga under 2002 och 2003. Skogen skall fungera som skyddszon för fäboden samt erbjuda betningsmöjligheter. Från skogen skall virke som behövs för underhåll av byggnader, gärdsgårdar eller dylikt på fäboden kunna plockas ut.

Området närmast kallkällan får ej plockhuggas. Överuttag av skogen får inte ske.

Kvalitetsmål

- Skogens utseende är en luckig men ej gles skog med blandad ålders- och artstruktur.
- Vallen inramas av en trädzon så att helhetsintrycket av fäboden är att den omges av skog.
- Skogen nyttjas för bete.
- Kallkällan finns kvar i god kondition och kan nyttjas för vattenhämtning.
- Röd trolldruva, spindelblomster, grönkulla och korallrot finns kvar i livskraftiga populationer.
- Odlingsrösen är bevarade och hålls fria från överväxande vegetation.

Skötsel mål

- Viss luckighet i skogen ska upprätthållas genom bete och/eller på manuell väg genom regelbundet uttag av ved, gärdesgårdsvirke eller plockhuggning för underhåll av byggnader och o dyl.
- Kallkällan med nedsänkta brunnsringar och trälock skall årligen underhållas så att den är funktionsduglig före sista maj varje år.
- Vegetationen på odlingsröset skall årligen vara slagen och bortförd före 1:a september varje år.

Restaurering

Genom restaureringsåtgärder ska sådan vegetation som uppkommit på grund av den upphörda beteshävd tas bort. Målsättningen är att åtgärderna skall vara klara senast 1:a september 2003. För mer information se restaureringsplanen.

Skötselområde 4

Området omfattar P-plats, informationstavlor, eldplats och vedupplag. P-platsen ligger i direkt anslutning till fäboden. Fäbodens enda eldplats finns mitt på vallen.

Kvalitetsmål

- P-platsen är funktionsduglig sommartid.
- Samtliga informationsskyltar är i läsbart skick.
- Eldplatsen kan nyttjas.
- Vedupplaget, som bl. a. hämtas från reservatets skog, finns tillgängligt för att minimera risken att besökare helt oregerat plockar ved ur omgivande skogsmark.

Uppföljning

Årlig dokumentation av skötselåtgärder

Årligen skall skriftligen dokumenteras när ängen blivit slagen och på vilket sätt. Om inte hela ängen slagits samt om inte all slyvegetation och andra unglantor har röjts bort, skall även detta noteras. I de fall där bete förekommit skall djurslag, betespåsläpp samt inom vilka områden djuren betat noteras. Övriga åtgärder som vidtagits under året bör också skrivas ned och rapporteras till länsstyrelsen. Detta kan gälla utförda reparationer eller annat underhåll av byggnader. Vid reparation och underhåll av byggnader ska foton tas som komplement till den skriftliga dokumentationen.

Uppföljning av skötsel mål

Skötselansvarig skall varje år följa upp skötsel målen och redovisa dessa skriftligen till länsstyrelsen. Vart femte år skall länsstyrelsen tillsammans med den som utför skötseln följa upp skötsel målen.

Uppföljning av kvalitetsmål

Länsstyrelsen skall vart femte år följa upp kvalitetsmålen.

Uppföljning av kostnader

Avrapportering sker årligen till länsstyrelsen av den som enligt avtal ansvarar för skötseln i form av en skriftlig dokumentation.

Sammanfattning och prioritering av planerade skötselåtgärder

Skötselåtgärd	När	Var	Vem ansvarar
Informationstavla ska uppföras	2002	Parkeringsplatsen	Länsstyrelsen
Slyröjning	Årligen	Omr. 2	Brukaren
Slätter/Bete	Årligen	Omr. 1, 2	Brukaren
Restaurering/-slyröjning	2002/2003	Omr. 2, 3	Brukaren
Underhåll av hägnader	Årligen vid behov	Omr. 1	Brukaren
Underhåll av brunn	Årligen vid behov	Omr. 3	Brukaren
Underhåll av byggnader	Årligen vid behov	Omr. 1	Brukaren
Underhåll av samtliga informations-tavlor	Årligen vid behov	Omr. 2, 4 parkeringsplats	Länsstyrelsen
Uppföljning av skötsel mål	Årligen	Hela området	Länsstyrelsen och brukaren
Uppföljning av kvalitetsmål	Enligt uppföljningsplan	Hela området	Länsstyrelsen